Any XXXVI Agost 1926 Núm. 375

Butlletí
Excursionista de Catalunya

La Pica d'Estats

(3141 m.)

Des de les primeres incursions dels precursors del pireneisme a les muntanyes de Gavarnie i de Cauterets, aquest ha passat per tres etapes de progressió que successivament han caracteritzat, el descobriment dels principals nuclis d'orografia, l'exploració dels cims i, finalment, l'assimilació de les muntanyes pels estudiosos i naturalistes, que han precedit a la vulgarització de l'esport de muntanya amb les vies de comunicació i els treballs de propaganda pireneistes.

No obstant, lluny de poder considerar esgotats els Pireneus a l'estudi, i situats avui en l'etapa esportiva del muntanyisme, a tot arreu, cal que girem els ulls de tant en tant vers els documents cabdals que ens ha llegat la selecció de muntanyencs del segle passat, que com Coraboeuf i de Chausenque en el veí Llenguadoc, i Julí Soler a Catalunya, han començat l'estudi i l'exploració pirenenques.

En la primera època, els oficials cartògrafs de la geodèsia francesa i els precursors muntanyencs, no han deixat més que breus relacions de llurs primers viatges als cims, i, malgrat tot, llurs descripcions foren d'un expressiu laconisme que traspua l'escrupolositat i l'exactitud. Veus ací Peytier i Hossard, que en la formació del mapa de França treuen del misteri la ferrenya muntanya del Balaitous; veus ací Deschiens i Pero en l'Ariège, en un treball mancat de lluïment i ple d'aclaparadora tasca científica;

veus ací, finalment, Russell, Packe, Schrader, De Margerie, De Saint Saud, De Joinville, que en els seus treballs, de cap a peus de Pireneus, encapçalen la tradició dels nostres dies, estimant la muntanya en totes les seves manifestacions: dels cims més alterosos, polits en l'abraçada de les geleres, als pasturatges, gorges i valls que caracteritzen la muntanya de Catalunya i del Llenguadoc.

Influenciats per les referències que ens han vingut dels alpinistes, de les escalades als massissos del Valais i de l'Oisans, els qui succeïren els precursors s'arriscaren prompte pels cims difícils, exploraren la muntanya pirenenca i prepararen l'actual esport de muntanya.

D'aquests darrers són D'Ussel, Spont, Ledormeur, Arlaud i l'aplec de bons companys que, seguint aquestes activitats de la banda nord del Pireneu, han fomentat l'alpinisme i l'esport d'hivern a Catalunya des del nostre CENTRE.

Avui caldria ja renunciar a les muntanyes salvatges, sense carreteres ni hotels, de no existir extenses conques pirenenques que no han estat encara ben conegudes, i que ofereixen un interessant camp per a l'estudiós i el muntanyenc. Aquestes regions es troben avui solament en la meitat oriental de la cadena i, més especialment, en les conques altes de l'Ariège i de Balira.

Una tendència rutinària que ha dominat els pireneistes catalans, com els francesos, ha perjudicat la fama d'aquest selecte bocí de Pireneu en benefici gairebé exclusivament de les conques més riques en geleres, es a dir, de Luchon i de Cauterets, per on es clàssic que passin tots els alpinistes que volen conèixer el Pireneu, encara que el mot conèixer resulti un xic paradoxal en aquesta gent que es declaren contents pujant a la Maladeta i al Mont Perdut.

Aquesta rutina ha deixat, naturalment, en la primera etapa d'assimilació, a moltes muntanyes de més de 3000 metres, que no desmereixen en res de les que es troben al voltant d'aquets nuclis muntanyencs més visitats. La Moda, el Costum, senyores absolutes, cegues i illògiques del muntanyenc, en aquesta ocasió han distret de les muntanyes catalanes i llenguadocianes l'atenció de la gent. Hom ha imaginat que de la Madaleta a la Mediterrània no hi havia més muntanya seriosa que les agulles dels Encantats, altrament també poc visitades.

Orografia culminant de l'Ariège i Catalunya, i encara sense vulgaritzar ni colonitzar, el massís de Sotllo i Estats domina el cop

de vista més interessant de la meitat oriental del Pireneu, puix del Posets al Canigó res no entrebanca l'esguard.

En una regió digna de la més gran atenció del pireneísta, es presenten sis ports, tots accessibles al ski, voltats de muntanyes alteroses i de crestes espadades i retallades.

Essent una de les ascensions obligades a tot pireneísta en el segle XIX, amb prou feines se'n registra una per any a la Pica d'Estats en els primers vint anys del segle actual, i aquestes, totes des de la cabana de Carlat o dels orris de Pujol, es a dir, pel vessant francès.

Difícil és de comprendre com els deixebles d'en Juli Soler i d'en Cèsar A. Torras es dedicaren a recórrer activament el Pireneu Aragonès sense ni conèixer les més belles i altes muntanyes de la nostra terra.

Algunes opinions d'entre els pireneistes francesos:

L'any 1870, el Comte H. Russell efectuà la seva primera ascensió a la Pica d'Estats i en el seu llibre *Souvenirs d'un montagnard* diu d'aquesta muntanya que és una de les més atractívoles del Pireneu i rica en dificultats, si es volen trobar.

Deschiens i Pero, en aixecar la carta de l'Estat Major francès, passaren en el cim del Montcalm més de 20 dies, i diuen que la Pica d'Estats té el més cartogràfic cop de vista de la cadena.

L'any 1883, coneguda ja aquesta regió pel seu vessant francès, Maurice Gourdon fou el primer en conèixer el vessant català. Efectuà la primera ascensió a la Pica d'Estats i al Pic de Sotllo partint, com a base, d'Areu i passant la nit a La Rebuira. Aquest gran pireneista, que aleshores havia ja fet moltes ascensions alpines, fa de la muntanya i del panorama de la Pica d'Estats el més complet i entusiasta elogi.

També Packe, D'Ussel i, en èpoques més reculades, Chausenque i Coraboeuf, dedicaren una gran atenció a les muntanyes de l'alta Vall d'Auzat i, amb preferència, a la Pica d'Estats.

Situat aquest cim entre primers termes de més de 2.900 metres, que donen un esplèndid relleu a les geleres i muntanyes del Pireneu Central, el cop de vista que domina és un dels més bells i més detallats de la cadena.

Deixant les dificultats i cercant tan sols els llocs més abastables de la muntanya, possiblement no hi ha en tot el Pireneu un cim de 3.000 metres de més fàcil ascensió.

Conseqüència natural de l'abandó en què es troba tota la bella muntanya del departament de l'Ariège i de les regions del Pallars

i l'Andorra, no existeix d'aquesta regió ni un bon mapa. Estan encara per identificar molts cims dels que figuren en les minutes de l'Estat Major francès i naturalment, les errades sovintegen en el Mapa del Ministeri de l'Interior (fulles de Perles, Mont Rouch i Saint Girons), que és l'únic que hi ha.

El Dr. Jean Arlaud, el prestigiós pireneista tolosenc, que ha dedicat una gran part de les seves activitats a l'exploració de la Vall d'Auzat, estudià detingudament les serres de Canalbona l'estiu de 1924, i trobà set cims allí on el Mapa del Ministeri de l'Interior no en registra més que un.

Resta encara per esbrinar quin és el vertader cim de Canalbona, que en l'esmentada carta porta 2.975 metres.

Una excursió per les altes valls de l'Ariège, a l'estiu de 1922, em donà l'ocasió de pujar a la Pica d'Estats pel torrent i l'estany de Riufred, i em convencí de que aquell cim era poc visitat pels francesos i encara menys pels catalans. Després he sabut que feia uns quinze anys que cap català hi havia pujat.

El cim més alt de Catalunya sense visitar pels catalans!; que mentre omplen de llibres-registres els cims del Pireneu Aragonès, no tenen ni una modesta llibreta per la Pica d'Estats...! Efectivament, les targes de l'ascensió efectuada aleshores foren deixades en una petita capsa de llauna, la única que nosaltres dúiem. Això tingué la força d'imposar-me l'obligació de retornar el més prompte possible a la Pica d'Estats per deixar-hi una llibreta de la Secció d'Esports de Muntanya.

A l'estiu següent, després d'haver hagut d'entornar-me'n pel mal temps, en un altre intent d'ascensió efectuat pel juliol, vaig tornar a la regió d'Auzat en els primers dies de setembre. Aquesta volta aní a cercar la via d'ascensió més curta, pels orris de Pujol i el Montcalm. Efectuí l'ascensió amb pluja, boira i nevant al cim. Arribàrem, no obstant, a la Pica d'Estats cap a les deu del matí i poguérem tenir la satisfacció de deixar un llibre-registre en el padró culminant, a 3.140 metres d'alt.

Aquestes ascensions no feren més que agullonar el meu desig d'ascensionar la Pica d'Estats a l'hivern i en ski, sense sospitar que ningú havia encara arribat al cim en temps de neus. Els itineraris que jo planejava per ascendir-hi en una excursió hivernenca, seguint la meva experiència a l'estiu, i comptant només amb la companyia d'un pastor, veí de l'Emperrot, que m'havia acompanyat amb èxit en aquesta darrera ascensió, prenien sempre com a base

la vall de l'Artiga, que era la via més dreturera pel cantó de l'Ariège. No obstant, el mes de març de 1924, vaig comunicar els meus projectes als companys de la Secció, els quals, segons vaig veure, tenien intencions semblants a les meves, i això em feu decidir a formar part de la seva caravana, que prenia com a punt d'accés el Port Negre d'Arinsal i, com a base d'ascensió, una de les cabanes de la vall de Sulzen, anant-hi per la vall del Balira.

A més, companys de qualitat muntanyenca ben demostrada, això em donava més seguretats d'èxit que una ascensió amb gent del país, per molt destres que siguin per la muntanya·

El dia 17 d'abril de 1924, eixírem, doncs, en el primer tren de Puigcerdà els companys Estasen, Puntas, Navarro, Feliu i el que signa, amb els corresponents parells de skis, de crampons de peu

i altres atuells indispensables per véncer la resistència que ens pogués oposar el glaç o la neu. Deixàrem el tren a l'estació d'Alp i en un auto particular deixàrem enrera depressa els kilòmetres que ens separaven de la capital d'Andorra.

De Puigcerdà a La Seu, els punts de vista esdevenen cada cop més bells, alterna la verdor encisera dels prats amb la blancúria dels cims culminants del Cadí, esquexalada Serra que no deixa ni un sol moment d'interessar. De La Seu a Andorra la sobrietat més ferrenya és característica de la muntanya, mentre la blancúria dels cims superiors, de Casamanya a la frontera amb França, s'albira amb prou feines per l'engorjat estret i sinuós. Viatge encisador que sovint es troba curt quan, un cop arribats a la plaça d'Andorra la Vella, hom deu començar el romiatge vers els cims, i amb la motxilla carregada i els skis a coll.

L'esperit se sent especialment tonificat, en constatar que darrera l'engorjat de Santa Coloma ha deixat quelcom de més que una bruta duana; l'esperit muntanyenc de l'andorrà és comprensiu, ample d'horitzons i demòcrata, i hom se sent a Andorra en plena Catalunya.

Lloguem un parell d'animals que ens traslladaran sacs i skis fins a La Massana, on pensem fer nit, i disposats a fruir de la bellesa de l'engorjat de Sant Antoni, cap a les quatre de la tarda, deixem els carrers d'Andorra la Vella, i seguim la vall del Balira del Nord. El camí travessa successivament el curs d'aigua per dos ponts escaientment situats en la part més feréstega de l'estret, i guanya després metres en ràpida ascensió fins que, en eixir de la gorja dalt d'un petit serrat, apareix sobtadament la silueta dels pics de Casamanya blancs de dalt a baix i a Ponent, contrastant amb la negror de les avetoses de Percanella i la Cortinada, tota la serralada que separa Andorra del Llenguadoc: l'alt de la Comapedrosa, els pics de les Bareites i el de la Roca Entravessada.

L'ànima es delecta de bon grat en la contemplació de les belles muntanyes cobertes de neu i amanyagades per la lleugera boirina, que corre de dreta a esquerra i desapareix pel trau dels ports com empesa per un follet invisible. És l'hora del capvespre, tan bell i sublim en aquests jorns d'abril en què les neus es dauren dessota el sol ponent, i hauríem restat allí molta estona, si no haguéssim tingut d'arribar-nos a La Massana a hora convenient.

La Massana és un poblet situat en l'aiguabarreig de les riberes d'Arinsal i del Balira del Nord, a la vora dreta del primer. És prou conegut de tots els pireneistes, avui que ja es considera obligada

una excursió a Andorra, si més no, amb objectiu de turisme, i per aquesta raó m'abstindré de parlar-ne més. Ens estatjàrem a ca'l Blancas, casa ben recomanable a l'excursionista.

de la Massana (1.252 m.) als Orris de Carlat (1.735 m.) pel Port Negre d'Arinsal (2.630 m.)

Amb les primeres clarors del dia 18, Divendres sant, eixírem de La Massana precedits d'un matxo, carregat amb les motxilles i skis, el qual ens precedí fins a les primeres neus, als cortals superiors de Percanella, mentre nosaltres observàrem tots els detalls de la interessant bellesa de la Vall d'Arinsal, curs d'aigua que prové dels estanys de les Bareites i Comapedrosa, en la frontera entre l'Ariège-Andorra-Catalunya, formada pel pic del Port Negre (2.548 m.), el pic de Sanfons (2.894 m.), l'alt de Comapedrosa (2.945 m.), els pics de Vallagua, de la Roca Entravessada i de les Bareites.

A l'hivern, tant o més que a l'estiu, els camins que duen als ports de les Bareites i d'Arinsal, i que segueixen la vall d'Arinsal per enfilar-s'hi són els més curts per anar d'Andorra a Auzat, si hom disposa de skis.

En unes vuit hores es pot fer aquest itinerari, a l'hivern.

El camí travessa el riu davant de La Massana, i segueix la vora esquerra de la vall, arran d'aigua, fins al poble d'Erts. D'aquest caseriu al poble d'Arinsal nosaltres seguim la vora dreta del riu per tal de gaudir millor dels interessants punts de vista que a cada revolt es presenten vers la muntanya de la Cortinada, el torrent de Pal i els estimballs que davallen dels alts de la Comapedrosa i de la muntanya del Port Negre de l'Os. Prompte comencen de dominar-se cap a la baixa vall els cims de Casamanya, la blanca vestimenta dels quals van tenyint de maragda les primeres clarors del sol ixent; els cims apareixen a mida que guanyem metres, i, gairebé sense adonar-nos-en, deixem a la riba esquerra de la vall el poble d'Arinsal, que es confon amb la tonalitat negrenca del terrer.

Cada volta més arrogant, el Comapedrosa, solcat de blancúria en les menudes graonades que la paret deixa lliures, es redreça nervut, ratllades les comes superiors per abundoses allaus. A prop seu, i barrant el pas en absolut, el pic de les Bareites presenta grans i estimbades esllavissades que destrueixen el camí del port d'aquest nom.

Arribats als cortals superiors de Mamontell, on la neu es ja

abundosa, acomiadem l'home que amb el matxo ens ha acompanyat, i, després de prendre un xic d'aliment, remuntem novament la vall per terrer lleugerament emboscat, i assolim prompte un collet que dóna ja a la clotada dels estanys de les Bareites. Ens calcem tot seguit els skis, i anem guanyant altitud vers la coma superior, en recerca de la bretxa més accessible de les que es presenten, que prompte veiem que és el Port Negre d'Arinsal.

El Port Negre d'Arinsal està situat al NE. de la muntanya de les Bareites, més alt que el d'aquest darrer nom, però més accessible a l'hivern, sobretot en ski, per ésser més suau.

Les primeres rampes de la coma que seguim es troben fortament glaçades i ens cal substituir momentàniament els skis pels crampons de peu. Al cap de poca estona, la neu està ja afectada pel sol i ens permet d'utilitzar novament els skis, amb els quals, sense entrebancs, guanyem el cap del Port.

Es troba aquest separant els vessants atlàntics de l'Ariège dels mediterranis del Balira, confinat pel pic oriental de les Bareites al SO., i el de Cataverdis al NO., a 2.766 metres d'altitud. Hi arribàrem cap a les onze del matí. Copsàrem una bellíssima impressió de la vall d'Auzat amb la seva ferrenya argolla de cims, dels quals destaca l'ardida punta de la Pica d'Estats. Fruïm intensament de la vista panoràmica que s'estén fins a les muntanyes de la vall de Rabat i la plana de Tolosa, enlluernats de tanta blancor, i prompte ens llencem avall, aprofitant el bon estat de la neu i foragitats per la freda ventada.

El terreny de baixada cap a la vall de Sulzen és realment admirable, i la neu es troba en molt bon estat, cosa que facilita al nostre company Estasen una davallada impecable i ràpida; els altres es lliuren al caprici del ski, disfrutant de debó. Malauradament, la poca pràctica que tinc jo d'aquest esport i el curts que són els meus skis, em fan patir bastant, i perdo molta de la correcció i seguretat que caldria.

Aprofitant un petit espai que es troba net de neu, ens aturem a menjar un bocí llençant-nos després de nou avall, afavorits pels suaus pendents i la neu pols, que ens permeten d'arribar al pla de la Creu, al fons de la vall, sense ni una caiguda. Del port d'Arinsal a l'orri de la Creu hi ha uns 1.000 metres de desnivell.

Ens asseiem a prop del curs del riu, meravellats d'una davallada tan feliç i agradable, ens treiem els skis i restem una estona observant amb admiració pregona els jocs de la llum en reflexar en el torrent les coloracions que prenen els cims nevats mentre

EL PORT NEGRE D'ARINSAL

Cia. J. Puntas

LA PICA D'ESTATS, EL MONTCALM I LA SERRA DE CANALBONA, DES DEL PORT D'ARINSAL

PICS DE LES BAREITES I DE LAVANS

Cls. J. Puntas

EL PORT DE BOET I EL PIC DE ROUMAZET

PICS DE LES BAREITES I DEL PLA DE L'ESTANY DES DEL PLA DE LA CRUZ

Ols. J. Puntas

EL PIC DE CANALBONA

Cl. Ll. Estasen

El Pic de Malcaràs i els pics de l'Estany Fourcat des de l'estany de Riufred

Cl. J. Puntas

La Pica d'Estats (3140 m.) i el Montcalm (3080 m.) des de la coma de Caraoussans

el sol s'amaga cap a Ponent, i no manca qui amb la cambra fosca preparada sorprèn aquella meravella.

Anem davallant a bona marxa en recerca d'una barraca que estigui en bon estat per poder passar la nit, i deixem successivament els orris del Rat, els de Labinas i arribem al pla de Carlat, en el qual la vall forma un cercle de pasturatges, voltats de ferrenyes parets i crestes per tot arreu. Crida especialment l'atenció una agulla que marca l'aiguabarreig del torrent de Riufred amb el riu de Sulzen tot aixecant-se en un negre marlet especialment interessant pels aimants de l'alpinisme.

Prompte trobem de què congratular-nos, puix l'orri gran de Carlat està lliure de neu i en el seu veïnatge es troben alguns matolls de rododendró sec, que serviran magníficament per a la calefacció del nostre refugi.

En amunt de Carlat, tots els orris eren encara plens de neu, que el vent havia apilotat dins de les barraques i no haurien pogut servir de res en cas de necessitat. De la cabana gran de Carlat és d'on cal sortir per fer l'ascensió de la Pica d'Estats per Riufred; hi mancava una porta, però en aquelles circumstàncies no es podia exigir més.

Encenguérem un bon foc, i, després d'un sopar abundant, hom anà cercant l'indret i la posició menys incòmoda per passar la nit, si més no, reposant.

ASCENCIÓ A LA PICA D'ESTATS

Malgrat les queixes d'alguns dels companys, que apreciava insuficient el confort del nostre primitiu amagatall, la nit fou tan ben aprofitada que, en dia 19, en posar-nos de bell nou les sabates per a llevar-nos, constatàrem amb algun esverament que eren les sis del matí.

Deixem la cabana a bon pas, i baixem pel camí ramader vers el pla de Sulzen per passar després el cabdal del riu a gual davant mateix del corredor per on s'estimba el torrent de Riufred, cosa que fem mullant-nos tots, poc o molt. Reunits ja a la banda oposada, observem l'indret per on jo havia pujat a l'estiu amb els amics Berthon i Rieunier, i restem parats de veure que el que és una gorja profunda i infranquejable a l'estiu, a l'hivern esdevé un corredor on les neus s'agombolen i constitueixen un pla inclinat exageradament. Aquesta circumstància fa cert respecte, puix és molt de témer una allau, que, en cas de produir-se, és impossible d'evitar per l'estretor de la gorja.

Seguint, doncs, els consells de la prudència comencem la marxa per la vora esquerra del torrent, que forma un grandiós resalt pel qual anem guanyant lentament altitud, vorejant els obstacles. En trobar la neu glaçada, adaptem els camprons a les sabates; i prenem precaucions especials en travessar pales de verglaç que sovintegen, obligant-nos a maniobres que ens fan perdre temps, i, a la fí, ens cal seguir a trossos el llit del torrent, per on es marxa amb més rapidesa i menys entrebancs. No obstant, tenint en compte que la neu estava ja estovada per la força de sol de migdia, i que el desnivell d'aquell corredor tan redreçat era de més de 800 metres, es comprendrà que la nostra marxa fos lenta. No calia pensar en posar-se els skis per mor de les desferres de les allaus que ens feien perdre temps, i, sovint, ensorrar-nos fins a genoll.

A primeres hores de la tarda arribàrem a la plataforma superior que forma l'estany de Riufred a l'hivern, tot guanyant un cim proper a la cresta Madelon, d'uns 2.700 metres d'altitud, de la qual fa una bonica descripció el vescomte d'Ussel en el seu llibre *Cimes Ariegeoises*. El punt de vista d'aquesta estrebació del Montcalm es de refinada bellesa, especialment cap a l'alta comarca de Riufred, desèrtica i salvatge, el pic de Canalbona i les crestes de Malcaras i els Pics Fourcats en la vora oposada de la vall.

Tot seguit comencem la davallada per la coma superior de Riufred, que es troba en excellents condicions per al ski. Aquells metres que tan d'esforç costen en pujada, es baixen en un obrir i tancar d'ulls, de forma que en arribar de nou al llit del torrent, som dos els que els aprofitem a manera de lujes, disposició que ens permet de baixar sense esforç tota la canal de Riufred.

Prompte arribem altra volta al pla de Sulzen, i després de la mullena de rigor en travessar el riu, dediquem una estona al repòs, aprofitant la benignitat del temps, i ens acomiadem del company Feliu, que es veu precisat de deixar-nos avui per tal de retornar a Barcelona per la vall d'Auzat i la línia de Tolosa.

Decidits nosaltres a intentar l'ascensió de la Pica d'Estats el dia següent, aprofitant la favorable drecera que tan bé hem explorat avui, retornem a la cabana decidits a passar-hi una altra nit i a llevar-nos més aviat l'endemà.

Mentre el foc aixeca molt amunt les flames, omplint d'alegria la cabana, un sopar ben abundós renova les nostres forces, i, finalment, unes set hores de bon descans, ens preparen per la jornada del dia 20, que emprenguérem a les quatre del matí.

Era ben fosc quan sortírem de la cabana a la llum d'un fanal.

Travessat de nou el torrent de Sulzen, ens calcem tot seguit els crampons, puix la neu està ben glaçada i amb l'ajut d'aquests aparells la nostra marxa guanya molt en rapidesa i seguretat. I tant fou així, que cap a les set del matí ens trobàvem exactament on érem el dia abans a la una del migdia; això vol dir que en unes dues hores i mitja havíem guanyat els 800 metres de desnivell que formen la canal que va de Sulzen a l'estany de Riufred, i això ens val un bell cop de vista cap a l'alta barrancada i crestes que van d'Estats al Montcalm, per on el torb bufa amb furioses rauxes.

Una de les causes de la rapidesa de la nostra marxa fou també el descens de la temperatura durant aquella nit i l'haver-se espatllat el temps a mida que pujàvem, ja que el vent escombrava la coma de Riufred i ens impedia sovint de determinar la nostra situació.

De l'estany de Riufred es presenten, a l'hivern, dos viaranys que forma la neu en les canals que donen accés a la carena que separa el Montcalm de la Pica d'Estats. A l'estiu, en canvi, un sol d'aquests corredors és realment accessible, i aquest és el que ara deixem a la dreta, no tan sols perquè es més llarg, sinó també perquè el torb deu bufar-hi amb molta més violència que en la canal que prenem, relativament abrigada del vent, que, no obstant, ens molesta força.

Metòdicament, assegurant els peus, anem guanyant metres, voltats ja de la boirada. A estones, cal que el piolet entri en acció, prenent precaucions per tal de que el vent, que arrossega les boires per aquells marlets, no ens llevi seguretat. Aquell esdevé fort i glaçat, el cel es va tapant a mida que arribem a prop de la carena i la canal es redreça més, obligant-nos a obrir els passos a cops de piolet i a marxar amb més precaucions encara.

Amagat el relleu de la muntanya per la gruixuda coberta de la neu i desfigurada la silueta de la carena per la boira i el torb, l'aspecte d'aquestes clotades és completament diferent del de l'estiu, malgrat que també en aquella època la neu hi es abundosa: i costa molt de reconèixer el terreny que hom petja. A la fi, arribem a la carena, un centenar de metres més a prop de la Pica que el coll de Riufred. A l'estiu, no hauríem pogut pujar ni deu metres d'aquesta canal que avui hem utilitzat com a drecera, mercès a la neu que ens ha fet d'escala i als crampons que no ens hem tret des del pla de Sulzen.

Estar-se immòbil en aquell collet era desagradable en extrem, perquè el torb bufava violentment no deixant-nos un segon en pau.

Continuem des d'allí carena amunt cap a migjorn, i ens trobem en uns deu minuts al collet que separa el cim central (3.141 m.), al qual ens dirigim, de l'occidental, que deixem a la dreta.

Arrecerats, per tal de que el vent no s'els endugui com una ploma, deixem els skis, que tant de servei deurien fer-nos a la baixada i que havíem dut a coll fins allí, a la pujada.

Del collet, i quasi de quatre grapes, ens enfilem per la cresta que té de dur-nos al cim; aquesta cresta es extraordinàriament estreta, i la neu hi ha fet un talús que cal remoure amb el piolet per tal de no donar un mal pas, ja que el desnivell que separa el cim de la coma de Riufred és espadat i d'uns 300 a 400 metres de desnivell.

Així assolim el cim de la Pica d'Estats a temps que les mans restaven balbes i el torb es feia realment intolerable.

Fem un forat en el glaç que embolcalla el padró del cim, el qual es trobava empastat completament, i retirem primer la llauna de conserves que contenia les targes de la meva primera ascensió i després la llibreta dipositada en el curs de la meva excursió de setembre de 1923. Signàrem amb els dits enrampats, i corrents, tornem al coll, on recollim els skis i emprenem la davallada pel mateix indret de l'ascensió.

La boira i el torb continuaven més intensos encara en aquelles carenes i ens donem per molt satisfets d'haver pogut assolir aquell cim, el més alt de la nostra terra, amb un temps semb'ant. Difícilment hi hauríem arribat sense l'esperit de cohesió que observàrem en tota l'ascensió i sense els crampons, indispensables en les ascensions pel Pireneu, a l'hivern.

Altrament, cal dir-ho, l'ascensió a la Pica d'Estats amb skis a l'hivern, és potser, més còmoda i curta que a l'estiu, i en un dia clar la vista que domina és de les que no s'obliden mai. A nosaltres, el torb ens impedí de veure res a la distància de tres metres, i ens privà de recollir el fruit d'aquelles jornades de constància i paciència....

Comencem el descens i, passades les primeres pales de glaç, on els crampons ens eren de positiva utilitat, els canviem pels skis que en poca estona ens deixen a la plataforma de l'estany de Riufred, on ja la neu està en bon estat. Mestre anem baixant, les boires han tapat ja l'estructura de les muntanyes, i la temperatura ha pujat notablement, la qual cosa, ens fa témer una possible mullena abans d'arribar a la cabana de Carlat.

El coneixement que tenim del pla inclinat que forma el torrent de Riufred ens estalvia molt de temps en el descens per aquella

canal, però en arribar a la vora oposada del riu de Sulzen comença a ploure, i corrent més que depressa, arribem al nostre primitiu refugi, a temps encara d'evitar una remullada gens oportuna, ja que la llenya escassejava i encara teníem de passar una nit a Sulzen.

El passatge que hem tingut de fer quatre vegades, del riu de Sulzen en l'aiguabarreig amb el torrent de Riufred, i l'haver sojornat tres nits en aquelles varals ens fa mirar aquelles muntanyes amb una certa familiaritat, i a mi especialment, em fa adonar de certes errades que existeixen en el mapa francès del Ministeri de l'Interior.

L'esmentada carta consigna com a orris de Cap de Pla una dotzena de cabanes abandonades que en aquest indret i en la vora esquerra del riu de Sulzen existeixen; en realitat, l'orri de Cap de Pla, com el seu mateix nom indica, és a l'extrem del pla de Sulzen, al peu del camí que puja d'Auzat. Hi ha allí unes cinc cabanes arracerades en un ressalt de la muntanya de Punta Argent.

A la vora dreta de la ribera hi ha també dues cabanes que, per mal situades, han estat abandonades.

Comença a ploure quan arribem a la cabana de Carlat per reposar i dormir el menys malament possible, tot esperant un temps millor per a l'endemà.

I aquella nit, aplegats en la intimitat un xic salvatge de la cabana, reunits a prop del caliu de la llar, que n'Estasen s'encarrega de reaccionar i engrossir mentre nosaltres ens mengem amb afany les darreres provisions, es deixava sentir la remor apagada de la pluja i de tant en tant el bràmul potent del vent i el retrunyir profund dels trons.

DE CARLAT (1.735 M.) A ANDORRA LA VELLA (1.056 M.) PEL PORT DE CARAOUSSANS (2.684 M.)

El dia 21 fou un jorn ben esplèndid. En llevar-se el dia, les boires corrien vers la plana, s'esquinsaven i desapareixien darrera les muntanyes de Bassiés i de Rabat.

A les cinc del matí deixem la cabana de Carlat, que tan apreciable servei ens havia fet aquelles tres nits.

Remuntem la vora dreta del riu de Sulzen vers el pla de la Creu.

Les muntanyes prenen les tonalitats pròpies de l'eixida del sol: passen del maragdí fosc al rosat i al vermell intens, i un fred viu sec ens fa marxar a pas gimnàstic fins al lloc on se separen els

camins que van a Andorra i el que travessa el riu per un palancot i segueix el torrent que baixa dels estanys de la Soucaranne, per guanyar el port de Boet en unes dues hores i mitja i davallar cap Areu i Llavorsí, en el Pallars.

A l'esquerra, el camí que nosaltres seguim puja fins a l'orri del Rat i al port d'aquest nom, que separa la vall d'Auzat de la del Balira del Nord.

Nosaltres, interessats en veure de prop les crestes dels Pics Fourcats i del de Tristanya, decidim de remuntar un corredor molt redreçat, que suposem ens durà a prop del port de Caraoussans, situat entre la muntanya del Rat i la de Tristanya, que a l'estiu és sovint utilitzat pels andorrans que tenen bestiar als orris de Pausseplane, de Fourcat i de Malcaràs.

Adaptem seguidament els crampons a les sabates, i l'un darrera l'altre ens enfilem per aquella canal. La neu està ben glaçada, i en alguns trossos cal obrir, abans de posar el peu, graó ample i segur amb el piolet, cosa que fa ràpidament el company Estasen.

Tal com anem pujant, la canal adquireix una inclinació impressionant i la neu s'esdevé més i més glaçada; això ens dóna més clara idea de l'altitud que guanyem, que en poca estona arriba a més de cent metres.

De relliscar, seria impossible d'aturar-se fins al fons, i en algun indret de la canal hi ha rocs emergents que ens donen la seguretat de no arribar-hi sencers, cas de que això s'esdevingués.

En alguns llocs la canal s'enfila en reblincola, i ofereix espais en el llit del torrent que a l'estiu s'hi llença, en els quals la neu no és ferma. Seguim alguns metres agafats a la paret del corredor, fins que el terreny es presenta en millors condicions.

Això presenta dificultats enutjoses perquè els skis ens embarassen més del que és de regla; no obstant, el seguir aquella canal abreuja molt el camí perquè en marxar en línia recta es puja ràpidament.

Hauríem guanyat uns 500 metres damunt el riu de Sulzen, quan arribàrem als primers pasturatges, on el terreny es més ferm i permet de marxar amb més seguretat. Aquella canal està situada al SO. del pic de l'Estany Fourcat, puix en continuar per amples cornises guarnides de ginebrers, en direcció E., prompte arribem a la coma alta de Caraoussans, on la neu ja és més tova, i alleugerint les espatlles del pes dels skis, fem via ràpidament vers la carena.

Fem un refrigeri, forçadament magre, per esgotament de subs-

sistències, mentre reposem una estona i observem una mica el selecte panorama que es gaudeix des de la balconada on estem situats.

S'albiren d'allí estant, els cims que fan la partió d'aigües entre l'Ariège i el Noguera Pallaresa: Bareites (2.860 m.), port d'aquest nom (2.767 m.), pic de Recófred (2.876 m.), Roca Entravessada (2.927 m.), Medecourbe (2.907 m.), port del mateix nom, pic de Lavans (2.897 m,) port de Boet (2.450 m.), pica roja de Soucaranne (2.904 m.), port de Roumazet (2.599 m.), pic de Roumazet (2.814 m.), Canalbona i Pica d'Estats (3.140 m.).

Cap a les nou del matí deixàvem aquella balconada per tal de remuntar l'alta coma de Caraoussans i atényer tot seguit el port d'aquest nom.

Mentre guanyem altitud, apareixen clarament al N. E. les siluetes botarudes dels pics de l'Estany Fourcat i, al S. E., els pics de Cabayrou i Cataverdis; a mida que el sol estova la neu d'aquella clotada, la neu s'enganxa al ski, i esdevé prompte ben dolenta. Això no és estrany, perquè a l'estiu existeixen en el terreny de la coma de Caraoussans cinc estanyols, que la converteixen en un aiguamoll intransitable.

El port de Caraoussans arriba a la fi, quan ja estàvem cansats de fer marrades i de veure tan sols la neu a davant nostre; està situat a 2.684 metres al N. del pic de Cabayrou, en la carena que separa aigües del Balira del Nord i del riu d'Auzat.

El dia és rarament clar i l'atmosfera transparent; no fa gens de fred i això ens encoratja a seguir la carena en direcció Nord per gaudir de la bella vista panoràmica que domina.

Sense llevar-nos els skis arribem a un cim, situat a uns 100 metres del port, que no està consignat en la carta del servei veïnal del Ministeri de l'Interior francès.

Tant vers els cims de les muntanyes de Sotllo i de Boet com vers la muntanya andorrana, el punt de vista es magnífic. Separant les valls dels dos Balires, lluint llur blanca vestimenta com en ple hivern, es redrecen el Casamanya, l'Estanyó i el Serrere, i, en el fons, vers Llevant, els cims del Grio i dels Pessons, les carenes de Gargantillà i Perafita, i les crestes de Lles i de Bescaran.

En primer terme criden l'atenció les rases de la muntanya de Serrat, el pic de Rialp (2.905 m.), les crestes de Siguer i d'Arial i pel trau del port de Bagnels, en el llunyà horitzó, les carenes blanques de Garseing, Ransol i Fontargent.

Un cim de forma trapezoidal, lluint dessota l'intensa blavor del

cel les seves crestes de glaç, ens crida especialment l'atenció. Està situat a l'Orient dels pics de l'Estany Fourcat i pren el nom dels estanys que tributen a la vall del Balira del Nord: Tristanya. Ens prometem una nova excursió a la vall d'Auzat, car tant el cim de Tristanya com el de Rialp s'ho mereixen.

L'inconvenient més gros que hi ha per visitar aquesta regió està en que la *Compagnie des Usines d'Auzat*, propietària del magnífic xalet de l'Estany Fourcat, ha negat sistemàticament fins ací el permís per pernoctar-hi. Fem vots per a que els nostres actius companys de la Secció dels Pireneus Centrals del Club Alpí Francès aconsegueixin de la susdita Companyia un tracte especial pels alpinistes, o, millor encara, que cedeixin la propietat del refugi.

Tant les valls andorranes com les ariegeses que deriven d'aquests cims són completament ignorades i molt poc explorades; malgrat d'això, mereixen la celebritat de què gaudeixen les més belles muntanyes pirenenques

Deixem amb fonda recança aquest cim i l'un darrera l'altre, emprenem la davallada vers la coma de Tristanya.

Degut a la dreta inclinació d'aquest vessant, els primers metres es baixen a gran velocitat; prompte es veuen molt altes les cimeres que tant ens han fet glatir, i prompte també es perden de vista les fondalades on dormen els estanys de Tristanya.

Malgrat les incomoditats de les passades jornades, la melangia dels cims no ens deixa, i de bona gana tornaríem a començar; més tot té una fi en aquest món, els skis segueixen dibuixant llur estela en la blancúria i en poca estona ens trobem tots en el fons de la vall, havent deixat enrera els 900 metres de desnivell que la separen de la carena de Caraoussans.

Situats a la vora dreta de la ribera de Tristanya, anem baixant a través dels primers boscos que decoren la vall; arreu, el blanc mantell hi és encara abundant i atapeït com a l'hivern.

Mes, missatgera del bon temps, l'herba verdeja on la neu no arriba, i l'aigua canta xiroia, obrint camí en la blancúria, lliure ja, del cristall que l'empresonà tot l'hivern.

Virant amb precaució en les tancades marrades de la vall, poca estona més tard de migdia arribem a la palanca de Tristanya l'Estasen i jo, que ens treiem els skis i seguim el camí per la vora esquerra.

En Navarro i en Puntas segueixen baixant per la vora dreta, aprofitant les darreres neus que s'endinsen en els boscos de Lortal fins davant mateix del poble del Serrat.

Coma de Caraoussans i pic de l'Estany Fourcat

Cia. Lt. Estasen

Pics de Cabayrou, de les Bareites i de Lavans des de la carena de Caraoussans

PORTS D'ARINSAL, DEL RAT I DE LES BAREITES DES DE LA CARENA DE CARAOUSSANS

Ols. J. Puntas

ALTA VALL DE TRISTANYA I PIC D'ESTANYÓ (2913 M.)

En uns 10 minuts arribem al caseriu d'aquest nom, situat en l'aiguabarreig de la ribera de Tristanya amb la de Rialp; aquesta darrera recull aigües dels ports de Siguer i de Banyels, i s'ajunta amb la ribera de Sorteny per formar amb la de Tristanya el Balira del Nord.

Serrat és el centre ideal per fer ascensions als cims d'Estanyó i de Serrere (ambdós de 2.911 m.), els quals dominen les més completes panoràmiques d'Andorra i la vall d'Aston. Situat a 1.565 metres d'altitud, en el repeu meridional de la carena de tossals que separa aigües de Tristanya i de Rialp, és magnífic centre per recórrer les muntanyes que separen aigües del Balira i de les valls de Guiouré, Arties i Siguer, que culminen en el pic de Rialp (2.903 metres) un dels més ben situats en la frontera franco-andorrana per aclarir l'enigma que planteja a qualsevol muntanyenc la manca de guies i de mapes d'aquesta bellíssima regió pirenenca.

Es realment lamentable que Serrat no reuneixi condicions d'estatge, car hom no pot més que mal menjar-hi i pitjor dormir-hi.

Reposem una estona a l'hostal de ca'l Jaume i a les quatre de la tarda continuem la nostra excursió aigües avall, per la ribera esquerra del Balira del Nord.

Deixem el poble de Llorts en la ribera dreta, recolsat en el faldar del puig d'Ortells i continuem per l'esquerra fins a la borda d'en Soler. Travessem el riu per un palancot que comunica amb la masoveria de l'Arans i a dos quarts de sis arribem a La Cortinada.

Seguim la ribera dreta vers Ansalonga, i vorejant sempre el riu, a les envistes d'Ordino, arribem de bell nou a La Massana.

Fadigats com estem, la idea de reposar una estona, tímidament llençada per un company, és ben acollida i fins agraïda; no manquen aleshores els comentaris sobre la manca de comunicacions de la República de Valls i Sobirania. Constatem que, malgrat llur gairebé absoluta buidor, les motxilles fan nosa a l'espatlla i els skis ens martiritzen intolerablement.

Per fi, a les nou de la nit, arribàrem a Andorra la Vella, i per primera vegada en quatre dies, sopàrem i dormírem com calia a homes que han practicat continuadament un exercici muscular.

L'endemà al matí, dia 22, deixàrem les valls del Balira, i retornàrem a Cerdanya a través de l'Urgellet i el Baridà, en el mateix vehicle que ens hi havia dut.

Hom podrà objectar-nos que en aquells jorns emmagrírem con-

siderablement i que les fadigues i manca de confort foren excessives per les nostres forces. I bé, podríem respondre que això res representa per a un vertader muntanyenc, quan a més d'assolir els objectius de l'excursió, ha viscut intensament les joies inefables de l'alta muntanya.

MIQUEL GONZÁLEZ I LLUBERA

Maig, 1925.

BIBLIOGRAFIA RELATIVA A LA PICA D'ESTATS

SAINT-SAUD, COMTE DE.—*Ascension de la Pique d'Estats.*—Annuaire du C. A. F. 1886-pàgs. 172-175.

GOURDON, MAURICE.—*Excursions a la Vall d'Aran i Alt Pallars.*—Bulletin de la Société Ramond 1883.

RUSSELL, COMTE H.—*Montcalm et Pique d'Estats.*—Souvenirs d'un Montagnard, pàgs. 291-302.

BARTOLÍ, GEORGES.—*Le Montcalm et la Pique d'Estats, Route Nouvelle.*—Bulletin de la Section du Sud Ouest du C. A. F. 1890-pàgs. 81-86.

D'USSEL, VESCOMPTE.—*La Pique d'Estats. Sa traversée par l'arete.*—Bulletin de la Section du Sud Ouest du C. A. F. 1900-pàgs. 60-70.

Pique d'Estats.—Excursions et sensations pyrenéennes.—Pàgs. 141-150.

La Pique d'Estats par la muraille de Rioufred.—Bulletin de la Section du Sud Ouest du C. A. F., 1906-Pàgs. 98-105.

MARCAILHOU D'AYMERIC.—*Le Montcalm et la Pique d'Estats.*—Guide d'Ax les Thermes, 1911.—Pàgs. 22-24.

RAYSSÉ, COMMANDANT.—*Estats-Montcalm-En Ariège.*—Bulletin Pyrenéen 1910.—Pàgs. 205-214.

LEDORMEUR, GEORGES.—*Le Montcalm et la Pique d'Estats.*—Bulletin de la Section des Pyrenées Centrales du C. A. F., 1912-Febrer.

BERALDI, HENRY.—*La Pique d'Estats. Historique d'ascensions.* — «Cent ans aux Pyrennées».-Volum VII-Pàg. 204

VIDAL, LLUÍS M.—*Excursió a la Pica d'Estats.*—Butlletí del C. E. de Catalunya, 1896.—Pàgs. 57.

Noves Excursions a la Pica d'Estats.—Butlletí del C. E. de Catalunya, 1897.—Pàgs. 89-121.

SOLER I SANTALÓ, JULI.—Butlletí del C. E. de Catalunya, 1901.—Pàg. 300.

Excursions per Navarra

PAMPLONA

L'EXCEPCIONAL situació topogràfica i estratègica del lloc que ocupa la capital de Navarra, la seva proximitat a la frontera i als ports, còmodament practicables, d'aquella part de la serralada pirenenca que comença la seva davallada, feren, sens dubte, collocar l'antiga *Pampeluna* dels romans en la pintoresca plana que rega l'Arga, i convertir-la, més tard, per les mateixes raons, en cap del regne navarrès.

En davallar el fill del comte de Bigorra, Iñigo Arista, de les congestes i dels tallats precipicis, on guardaven els bascos, atrinxerades, les seves constitucions i llibertats, contra les invasions estrangeres, caigué, amb valentia, sobre la plana i aconseguí, després d'activa guerra, entrar en la vila que, de molt temps enllà, estava en poder dels alarbs.

Com que en aquella època de lluita sense repòs la cort no podia fer estada en cap punt fix sinó que seguint, per necessitat, l'atzar de la guerra, quedava organitzada en el lloc on es trobés el cabdill amb els seus capitans, exposada, com el seu poder, a la fortuna o a la dissort dels seus exèrcits, Iñigo Arista, com fulla que emporta el vent, seguí l'allau de les seves hosts, conquistà terres, féu sols llargues estades a Lleyre, deixà Pamplona, encara que fos la vila principal de les seves conquestes, sostinguda i defensada de les escomeses dels moros, per ella sola i governada per *jaons* o senyors que podia elegir lliurement.

L'any 905, Sanxo Garcès erigint-se primer rei de Navarra, uní els pobles i formà llavors el regne. Ell fou el qui, fent-hi llargues estades, elegí com a cort Pamplona, i donà el mateix nom al petit estat naixent, que fou més conegut per regne de Pamplona que de Navarra, fins que en Garcia Ramírez, el Restaurador, usà, indistintament, ambdós noms.

Més tard, el seu nét Sanxo el Fort, i Teobald I, començaren a suprimir el nom de Pamplona fins a romandre arreu el de regne de Navarra.

L'estat de contínua guerra en què es trobava la nova corona pirenenca feia que les viles es despoblessin i que els monarques es veiessin en la necessitat d'atraure's nous pobladors i de fundar ensems barris que havien de dotar amb diferents furs i jurisdiccions, segons l'origen dels que venien a poblar-los. Pamplona, com és natural, per la seva població més crescuda, fou la més necessitada d'aqueixes invasions. En aquesta necessitat troben origen els pobladors de diverses procedències, amb diferents usos, costums, lleis internes, i, més tard, la disgregació d'aquest malgarbat conjunt, la separació dels barris, que volen formar poblacions a part, els odis, gelosies i rivalitats, i les lluites interiors, més cruels i rabioses que les internacionals.

Llavors en el país basc, Pamplona s'anomena *Iruña* «Tres bones», amb referència, sens dubte, als barris que componien la ciutat: la Navarreria, de gent del país; Sant Cerni o Sadurní, de gent vinguda de la part de Tolosa (França), i Sant Nicolau, de gent de tota mena de procedències. El primer, esforçant-se en sobresortir sempre, era l'únic que s'anomenava ciutat i gosava de molts més privilegis i protecció dels reis, que anaren enriquint la seva església de Santa Maria.

El barri de Sant Cerni, fou fundat per n'Alfons el Batallador, que cridà els francesos vinguts de Cahors i els donà el fur de Jaca i altres avantatges, font més tard de sagnants lluites. Aquest sobirà, durant la seva estada, féu consagrar la famosa catedral bizantina, bastida al cim de l'antic Capitoli romà, destruïda el segle xv pel rei Carles el Noble, que va reedificar-la. Els únics records que en resten són vuit dobles capitells al sepulcre de la capella de Santa Catarina, i la porta d'entrada a l'antic celler del capítol.

Més tard es formà un altre barri, el de Sant Miquel, que també prengué part en la guerra interior de barris, que sols s'apagà en temps de Felip l'Atrevit amb la destrucció del formós barri de la Navarreria, com a venjança del comte d'Artois, del Sire de Bejean i d'Eustaque de Beaumarché.

La ciutat que banya l'Arga, vorejat de pollancres i salzes, va deixondint-se de l'ensopiment en què visqué bressolada pels records de les seves glòries i grandeses empresonada en les muralles que l'ofegaren. Enderrocades ja, eixamplats els portals, hi entra a dojo l'aire de la civilització moderna vivificant-la, donant vida nova a la seva existència; van obrint-se els amples carrers, sorgeixen formoses avingudes i passeigs, i les flors i les plantes enjoien els ulls i posen beutat on tot era pedra.

La primera cosa que es troba als pocs moments d'entrar a la ciutat per la costaruda via que surt de l'estació, i passat el carrer animadíssim de la Chapitela, és la plaça del Castell, antiga i grandiosa, d'aspecte i proporcions majestuoses.

És el rovell de l'ou de Pamplona; allí s'aboca tot. Immensa, quadrada, amb porxos, claustres en els quals es troben les botigues i cafès millors i més luxosos de la vila, i plena sempre de badocs i desenfeinats. És molt semblant, encara que més gran i regular, a la del nostre Vich. La irregularitat dels edificis li dóna també cert aspecte pintoresc. El frontis, si es pot dir així, de la monumental plaça, per la banda de l'E. està format per un immens casal, feixuc, d'aparatosa presència, gran tribuna coberta, sostinguda per quatre columnes jòniques, i un rellotge dalt del cobert. Es el Gran Teatre Pamplonès, avui Gayarre, orgull de la ciutat, que obre tres portes a la plassa.

Al centre de la gran àrea, que adornen migrats arbres, s'alça una allegoria de la Beneficència, a un costat el quiosc per a la banda municipal que hi dóna bons concerts mentre al redós s'assoleien de valent, a l'hivern, els ciutadans.

A mà dreta del teatre pot dir-se que sense solució de continuïtat, es veu el Palau de la Diputació, obra de l'arquitecte Nagusia, inaugurat l'any 1847; és de planta irregular, té dos patis i un vestíbul amb doble escalinada fins al principal. El gran saló, degut a l'arquitecte Hijon, és d'estil renaixement ornat amb allegories de Navarra, les virtuts cardinals, ciències, arts, agricultura i les armes, obra d'Azparrer amb relleus de n'Imbert; també s'hi veuen els retrats de tots els reis de Navarra, fins a Carles el Noble, la proclamació dels mateixos, pintada per Espalter, la batalla de les Navas, de Aznar, i una munió de detalls decoratius en els requadros, sobreportes i garlandes, tot d'exquisit gust. Completen la sumptuositat el mobiliari, tapisseria i làmpares de gran riquesa, obra, quasi bé tota de la indústria suntuària barcelonina. El saló de sessions resulta també espaiós i elegant, ornat amb els retrats dels reis posteriors a la unió de Navarra amb Castella.

L'arxiu està al costat d'aquest palau; el venerat arxiu del regne de Navarra que guarda un preciós i respectable exemplar en pergamí dels Furs, un bocí de cadena que en Sanxo el Fort portà de les Navas de Tolosa, el penó o senyera que serví per a la proclamació dels darrers reis navarresos, el que portaren els roncalesos a la guerra amb França del 1794, les dalmàtiques dels antics reis d'armes, un calze, rublert d'esmalt, preciós i interessant, ofrena de

Carles el Noble a la Verge d'Ujue, tres urnes d'argent usades en les insaculacions dels representants del país, sabres, montures i joies, en gran nombre, preses pel general Mina als generals de l'Imperi, durant la guerra de la Independència, i moltes altres curiositats històriques.

En sortir, es veu l'ample passeig o *boulevard* de València encapçalat pel monument commemoratiu dels Furs, que no té altra importància que la que commemora.

Passeig avall, vers migjorn, es surt al lloc de major espargiment, en tot temps, del ciutadans de la capital, la Taconera, mena de parc-jardí que ja es troba esmentat als temps llunyans de les lluites dels barris, i que fou el lloc on va acampar el duc d'Alba l'exèrcit, per intimar la rendició de la vila, en nom de Ferran el Catòlic. Té una balconada esplèndida on es frueix del panorama de l'Arga esmunyint-se als peus de la vila mig enrotllant-la, i fugint per una plana accidentada amb capricioses muntanyes esfumades, al fons.

Tornant al nucli ciutadà i travessant la gran plaça, es troba passat un carrer estret, la placeta en la qual s'alça la Casa de la Vila, de tres cossos en el frontispici: dòric l'inferior, jònic el mitjà i corinti el superior, barreja pretenciosa que, per cert, no presenta mal aspecte. Del terrat surt una barbacana que sosté una estàtua de la Fama i lleons amb escuts. Escampats per tot l'edifici i poc escaients, per un gust que no fa honor a l'arquitecte, es veuen frisos, estàtues i columnes barroques, que duen el segell del XVIII, època en què el refinament del gust era ben migrat.

El magnífic mercat que es veu a l'esquerra del municipi, honora en gran manera la ciutat i la seva corporació popular; és de pedra, la base, i de rajola la resta, amb columnes, jàsseres i pilastres de ferro; molta vidrieria; té aspecte majestuós. Va estrenar-se el 1877, en lloc del primitiu destruït per les flames.

Per estudiar la manera d'ésser de la ciutat cal visitar el formós edifici anomenat *El Vínculo* que s'alça darrera la casa de Misericòrdia del passeig de València.

Consemblant als antics pòsits, va fundar-lo el municipi l'any 1627, amb un capital vinculat (d'això li ve el nom) de 10.000 lliures per a la compra de blat i servei dels ciutadans, per tal que fos el pa més bo i barat, i no en manqués mai. Més d'un cop es lliurà de tal mancança gràcies a ell. En lloc de prosperar, per diferents causes i desgràcies, les pèrdues foren terribles, i el dèficit arribà a assolir prop de 50.000 ducats. L'any 1665, Felip V donà una reial

ordre concedint al Vincle l'exclusiva de la venda del pa en tota la ciutat; llavors va refer-se; comprà més tard, el 1813, el municipi, forns i un molí, i anà prosperant a poc a poc, fins que, en sobrevenir la guerra d'indepeudència, la fleca municipal tornà a tancar les portes, les quals obrí de nou el 13. Introduí el 18 la llibertat de canviar el gra per pa de la mateixa qualitat, sense permetre cap més fleca fins el 36, que donaren llibertat ampla sense temor de la gran fleca que fornida llavors de bones màquines seguí fent bon pa, bon pes i posant a ratlla les disbauxes que en altres llocs fan els industrials a favor dels seus guanys.

Tornant altra volta pel carrer dels Mercaders, i de la Chapitela, i passant pel de la Cúria, es surt davant mateix de la Catedral, reconstruïda per Carles el Noble, el qual cedí durant més de dotze anys el quart de la seva renda per tal fi.

El primer que es veu, és la façana moderna, projecte d'en Ventura Rodríguez, del XVIII. Un pòrtic corinti, amb tres intercolumnis que corona un frontó senzill amb un escut i quatre estàtues de sants.

Tot llarg del coronament corren uns pòrtics interromputs amb balustrades que sostenen un àtic dividit en les mateixes parts que el frontis, decorada la del mig amb una vidriera rodona i amb dues de quadrades, les dels costats. Un frontis, amb una creu de pedra al mig, un àngel i un gerro gran per banda, acaben aquesta façana feixuga, de mal gust, i de grandiositat ben profana. L'atri, del mateix gust, no sembla pas l'entrada d'un temple dedicat a la Verge. Les dues torres restaurades, tenen per capçalera vuit columnes corínties, cornises amb gerros, i cúpules imperials amb creus daurades, esfera i fletxes de ferro amb parallamps; l'una amb rellotge de sol, i l'altra, de màquina.

L'ànima reposa en entrar al temple i trobar-se en front d'una construcció inspirada pel sentiment cristià medieval. És de tres naus que travessen el creuer, la del mig, de major alçària. Sostenen les voltes, vuit feixos de columnes per banda. Les ogives que reposen en els capitells, es creuen en les voltes, i exornen les interseccions, escuts d'armes i inicials. La llum entra per catorze aiximesos amb vidrieres i un rosetó gran, que s'escau damunt de la porta. Al mig de la basílica s'alça el chor, closa la davantera per una magnífica reixa de ferro de primorós forjat; forma el traschor un altar, ric en marbres, de mal gust, amb un Sant Crist, de tamany natural de molt de mèrit. El cadiral és del Renaixement; té embutits de boix en els respatllers, capriciosos relleus als costats, i es-

tàtues de mig relleu, que representen sants i profetes, obra de començaments del XVI, de l'escultor navarrès Miquel Ancheta. El faristol sol mostrar uns missals grans rublerts de miniatures.

Vora del chor es troba l'enterrament dels reis Carles III i la seva muller Leonor, preciós tumul de pedra, quadrat, que té a sobre dues magnífiques estàtues jacents, d'alabastre, creuades les mans, amb mantell reial i corona, d'aspecte imposant; el rei, recolza els peus en un lleó, i la regina, en un gos llebrer; i ambdós, llurs testes en coixins orlats amb els mots «Bonefoy, Bonefoy». Volten el sepulcre estàtues d'alabastre que representen frares en oració, i ploraneres sota dosers. El treball no pot èsser més detallat ni de major delicadesa. El presbiteri, format per l'absis de la nau gran, és pentagonal; l'altar major és un immens retaule de cinc cossos. La taula de l'altar arrenca del primer, que forma el sòcol. El frontal és d'argent, com el sagrari i la Verge titular de la Basílica. En el segon cos es troba el tabernacle, de fusta daurada. En el tercer, un alt relleu que representa l'Ascensió; tres estàtues al quart, i a l'últim, un Sant Crist, la Verge Santíssima i Sant Joan. El corona un frontis triangular que toca al sostre. La descripció diu ben bé que no té res de notable. Sols es de mèrit artístic la preciosa imatge de Maria. La reixa que tanca el presbiteri és encara més bella que la del chor.

Les capelles tenen poc interès. La més sumptuosa és la de Sant Xavier, de grans proporcions i elegància, i d'un conjunt més que agradívol. La porta d'aquesta capella, de molta elegància, mostra un timpà de finíssima escultura medieval. En la de Sant Joan pot admirar-se una testa del Sant, notablement modelada. És parròquia. En l'anomenada de Sandoval, reposa el bisbe d'aquest nom. A la *girola* no es veu cap altar. Dins la capella de Santa Cristina es guarden, destrossats, els capitells bizantins de la primitiva església, de l'onzena centúria que manà construir Sanxo el Major.

A mà esquerra, comunica el temple, amb la formosa sagristia dels capellans, rublerta de calaixeres magnífiques pels ornaments, un monumental rentamans de pedra, el retrat del canonje ardiaca en Bertran Gayarre, que pagà la construcció de la sagristia i altres quadros. La grandiosa cambra, rep la llum per una finestra ampla, oberta sobre les antigues muralles des de la qual es frueix de l'esplèndid panorama del riu i la ribera plena d'ombra, i els passeigs i carreteres que es perden en llunyans horitzons... Una porta rectangular de dos pilans que sostenen una cornisa, dóna entrada

Cl. F. X. Parés

PAMPLONA : SEU. PORTA DE LA MARE DE DÉU, DEL CLAUSTRE

Cl. C. de Carlet

PAMPLONA : SEU. PORTA ANOMENADA "LA PRETIOSA"

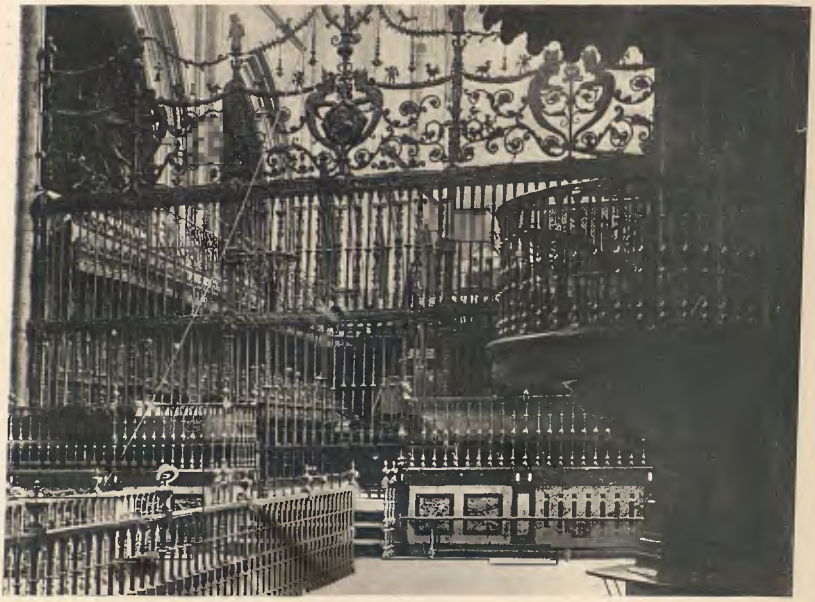

PAMPLONA : INTERIOR DE LA SEU

Cls. F. X. Paré.

PAMPLONA : CLAUSTRE DE LA SEU

Cl. F. X. Pares

PAMPLONA : CLAUSTRE DE LA SEU

Cl. A.-Mas

PAMPLONA : TRESOR DE LA SEU. ARQUETA DE VORI

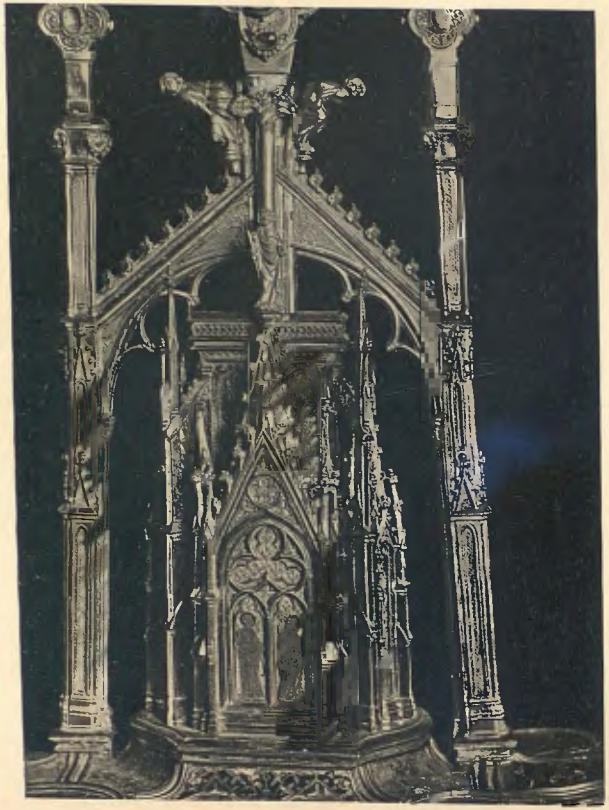

PAMPLONA : TRESOR DE LA SEU. RELIQUIARI DEL LIGNUM CRUCIS

Cls. A. Mas

PAMPLONA : TRESOR DE LA SEU. RELIQUIARI D'OR I ARGENT DONAT PER SANT LLUÍS, REI DE FRANÇA

a la sagristia dels canonges, obra del bisbe Barbazan, que, per cert, no sembla pas un lloc de recolliment i oració amb les seves cònsoles de marbre, els miralls grans, els rellotges decoratius, el revestiment dels murs de seda florejada d'or, els mitjos punts dels arcs, rublerts de pintures bíbliques que remembren els passatges més festius, el pecat original, entre ells. La pica de jaspi és grandiosa.

Dins d'un requartet, en un armari, es guarden els objectes preciosos del tresor de la basílica, que es pogueren salvar de guerres i revolucions. El seu valor històric, artístic i material és d'importància.

Els més preuats són: l'arqueta àrab de vori provinent de Leyre en la qual es guardaren les relíquies de les santes Numila i Alòdia, treball perfecte de meravellosa paciència en els relleus, que representen escenes de caça, monteria, lleons, tigres, lletres cufiques i aràbigues en el fris, que diuen, segons interpretació de l'erudit bibliotecari Miquel Castsir, «Saifeldacilat Alaterri, príncep persa, en feia present a Ben Mohamet Alaberri, l'any de l'Ègira 95» 713 de la nostra era, ço és, al principi de la invasió àrab. En Manuel Oliver Hurtado, sosté que la llegenda diu: «feta per Naguit l'any 1115 de N. S. Jesucrist. La contradicció que han trobat en l'ornamentació ha preocupat molt els arqueòlegs. Els artistes àrabs mai usaren en llurs pintures i escultures, figures de cap mena de sers animats, ni plantes, ni objectes que projectessin ombres; això ha fet que no volguessin classificar-la com a àrab. Tal error han destruït, documentalment, els germans Olivier en la seva obra *Granada*. Famós és el reliquiari del *Lignum Crucis* de gran veneració perquè guarda un bocinet de la Santa Creu i de la sagrada túnica, regal de l'emperador de Constantinoble Manuel Paleòleg a Carles I, l'any 1400.

És un magnífic exemplar dels treballs d'orfebreria i esmalt francès del XIV en forma de templet que conté la capelleta que guarda la relíquia de la túnica, surmontada per tres creus de finíssim treball, amb el Lignum la del mig, gòtic tot, i encastat de riquíssima pedreria.

Si aquest reliquiari és interessant i preciós, més, molt més encara, n'és l'ofert per Sant Lluís, rei de França, al seu gendre Teobald I, rei de Navarra, amb la relíquia d'una espina de la corona del Senyor. És un meravellós sepulcre d'or sota un templet d'estil gòtic primari, amb finíssims pinacles per acabament i una torre esvelta al mig, amb un àngel al cim. Volten el sepulcre, que guarda

la sagrada relíquia, les figures dels sants personatges que assistiren a l'enterrament de Crist, i als angles, els soldats romans que el guardaven.

Un altre record que mostren, és l'evangeliari, molt semblant al de Roncesvalles en el qual, es creia, equivocadament, que juraven els reis de Navarra.

La Verge que es venera a l'altar major, dita de Pamplona, de la Blanca i també de la Seda, provinent del monestir de Sant Salvador de Leyre, és obra francesa del XII, com palesen els plecs hieràtics de la roba, propis de les escoles de Tolosa, Limoges i Provença. Com quasi bé totes les de Navarra, la fusta està xapada d'argent. El Jesuset que té a la falda és d'època diferent. Una corona descomunal, collarets, penjolls, i tota mena de joies de riquíssima pedreria amaguen les gracioses línies de la preuada imatge, les quals acaben de desaparèixer sota un mantell d'allò més bo, segons diuen, i d'allò més impropi i lleig, segons pot veure's.

La sortida als claustres, sorprèn i agrada per la bella perspectiva que es presenta als ulls, i el benestar i tranquilitat que, en aquest lloc s'apodera tot seguit de l'ànima. Els corredors o ales són llargs i amples i el jardí del mig està molt ben cuidat. Els sis arcs que clouen cada un dels costats, sostinguts per dos feixos de columnes, fines i elegants, i, més encara, les tres columnetes que porta cada un també per a repòs dels calats, tenen 18 peus d'alçada. El sòcol en què recolza l'arcada, és de pedra; sobre ell s'estén la reixa que tanca el jardí. Vuit arcs, enfonzats a la paret, aguanten la volta; dins d'ells, escenes del *Via-Crucis*, i en el paviment, lloses grans, separades per faixes de pedra blanca que serviren d'ossari.

Les ales del Nord i d'Orient foren construïdes per ordre del gran bisbe Barbazán; en elles ben palesat està el segell de l'elegància de l'arquitectura francesa del XIV. La porta que entra o surt de la Basílica, és una joia ornamental, rica d'escultura policromada, que conserva encara alguns colors, ben digna d'admiració. En el timpà figura un relleu magnífic i gran que representa el trànsit de Nostra Mare Santíssima, voltada dels apòstols i d'àngels, d'admirable expressió dolorosa. Sobre la Verge davalla el Pare Etern voltat de la cort celestial per rebre aquella ànima sense taca, immaculada. En el muntant de pedra, decorat amb relleus geomètrics que migparteix la porta, es troba la preciosa imatge de la Verge *del Amparo* cobricelada per una marquesina superba, daurada i pintada; és de gran devoció per als ciutadans, i l'enriqueixen bon

nombre d'indulgències. En els brancals de la porta es veuen gran munió de nínxols amb boniques estatuetes a la part alta; a la inferior dins d'una cenefa, a una banda, la representació de les obres de misericòrdia i a l'altra, diferents figures que toquen instruments. L'arquivolta està rublerta d'àngels que sostenen una tarja que porta escrit: *Que is ista que ascendit de deserto delicias affluens innixa super dilectius suum.* Enfront de cada una de les finestres o arcs que donen al jardí, les parets exteriors del temple, estan plenes de finíssims adornaments de gran efecte.

En l'angle del N. O. es veu un sepulcre del xv, i en front, una curiosa representació estatuària de l'Adoració dels Reis, amb la inscripció: *Jacques Perut fit cette histoire.* A l'altra banda de l'angle reposen, dins d'un sepulcre decorat amb cèrcols, en Lionel de Navarra, fill natural del rei Carles el Mal, i la seva muller n'Epifania. Les notables estàtues jacents d'ambdós, malgrat llur estat llastimós, (la reixa de ferro arribà massa tard per a defensar-les), són ben dignes d'esment. La del cavaller porta una magnífica armadura del xv i esplendents robes de la mateixa època, la dama.

L'ala de l'Est té, com l'altra, sis finestres o arcades i el seu arc ornamental en front de cada una, amb la diferència de formar els tres primers, aquí, la portada de la capella on reposa en modest sepulcre, quasi a ran de terra, al mig d'ella, el bisbe fundador Barbazán. Les estàtues de Sant Pere i Sant Pau flanquegen aqueixa capella quadrada de volta octogonal arquejada en els angles ocupats per altres voltes que arrenquen un xic més avall. Es de la mateixa època del claustre; un quadro penjat a la paret guarda uns medallons brodats amb sedes de colors que representen els apòstols, restes de l'estola del prelat, de magnífic treball, i ben conservades si es pensa que solament l'any 1865 foren tretes del cadàver que fou trobat momificat en obrir el sepulcre que, per cert, mostra una estàtua verdosa malaguanyadament pintada a l'oli.

Les altres dues ales del claustre no se sap si per destrucció o enfonsament, foren reconstruïdes el xv, seguint, en el possible l'ordre de les altres; però com que llavors regnava de ple el gòtic florit o flamejat, per més que l'arquitecte sacrifiqués el gust de l'època no pogué substraure's del tot a ell, com palesen la complicació de la part ornamental, l'abús estatuari i l'exageració de detalls.

Un dels seus angles, el S. E., de l'ala de migjorn, llueix la cèlebre porta coneguda amb el nom de *La Pretiosa*, digna companya de l'abans descrita de la Verge *del Amparo.* Encara que en ella es palesi certa decadència arquitectónica de l'època, ha d'admirar-se

un gran floreixement escultòric que encanta. Una estàtua per banda, al damunt d'un sòcol, representen l'Anunciació; dins l'arquivolta es veuen nombroses figuretes que representen àngels, i les dones fortes de la Bíblia. El timpà es magnífic de debó, partit en quatre parts cada una de les quals conté escenes de la vida de Nostra Dona, d'estil, composició i expressió admirables, i treball magistral en els cisellats de relleus i estatuetes.

La cambra a que dóna entrada, tan sols es digna d'esment pel record d'haver-s'hi reunit les antigues corts del regne navarrès, i en altres temps per celebrar-hi els capítols els canonges, els quals entonaven abans el càntic *Pretiosa in conspectu tuo...* del qual prengué nom.

A l'angle oposat es troben l'entrada a l'antic refectori del capítol claustrat, i la sortida del claustre que dóna al carrer de l'Ardiacanat i al pati de cases de canonges, interessants ambdós: la primera amb estàtues de tamany natural i un timpà, migpartit amb l'entrada de Jesús a Jerusalem i el Cenacle, i l'altra amb relleus que representen la Passió.

Dos monuments sepulcrals es troben en aquesta part dels claustres: el del comte de Granges i el del general Espóz i Mina, famós guerriler.

A l'Ajuntament s'ha establert el Museu Sarasate; quatre sales rublertes de preuats records del rei del violí, molt visitades, per cert. En un elegant aparador es veuen dos dels quatre violins que usà aquell artista de l'arquet que delectà el món de l'un cap a l'altre; i en altres es troben espargits els objectes que usà durant la seva vida: joies, presents de testes coronades, magnats, milionaris, savis, i una munió de condecoracions que esparvera, de bastons que són joies de valor material i artística, arquets amb virolla d'os i pedres precioses, el millor del seu mobiliari, dels seus capricis; bustos i retrats a dojo; quadrets dels més cèlebres autors de l'època amb dedicatòries; autògrafs, retrats de gent de tota mena en nombre considerable, de totes les celebritats mondials; objectes d'art commemoratius d'algun dels seus triomfs; els seus llibres; les obres musicals autògrafes, i altres minúcies de tota una vida d'art de 60 anys, que passejà gloriosament el nom de Navarra i Pamplona per totes les nacions, les corts, els climes i races.

Retornava tots els anys a Pamplona per les festes de Sant Fermí, i embogia els seus paisans amb el sò de cristall ple d'ànima i foc, en l'obligat concert que els dava en mig de la plaça del Castell, plena de gom a gom, des de la tribuna del teatre, convertida en pretori de l'art.

L'edifici potser més venerable i ensems més antic de la ciutat, es la Càmara de Comptes Reials. Els senyals que encara mostren les parets, així ho proven; com els matacans del cim del torrió per la part que cau al pati, ho demostren també. Serva també restes de l'any en què Carles II de Navarra—1364—va fundar-lo per hostatjar el Tribunal de Comptes que instituí. L'arxiu riquíssim, que venia ocupant les estances feia cinc segles, en suprimir-se el Tribunal l'any 1836, fou incorporat a l'Arxiu de Navarra, i la Seu dels comptes declarada monument nacional. Se'n feu càrrec la Comissió de Monuments de Navarra que establí en ella la seva sala d'estudis, de juntes i la Biblioteca, més quatre salons al principal i altres als baixos rublerts d'objectes que constitueixen el Museu Arqueològic de Navarra inaugurat l'any 1910, col·lecció completa de reproduccions en guix i fotografia, de l'arqueologia del país, armes i mobles antics; una col·lecció de les obres més notables de l'estatuària grega i romana, de l'art àrab, del Renaixament, testes dels personatges cèlebres de la Història navarresa, vasos etruscos i romans, díptics, tríptics, arquetes, planxes de coure gravades, còdexs, incunables, safates d'argent repujades i gravades, segells de cera i de plom, un petit monetari, una reixa enigmàtica de gran importància, escuts, sepulcres, capitells; una magnífica i valuosa col·lecció de coures pintats que representen la Creació; atuells i robes antigues, ceràmica, i altres minúcies.

Pamplona es parteix en cinc parròquies: Sant Joan Baptista, Sant Sadurní, Sant Nicolau, Sant Llorenç i Sant Agustí. La primera, com ja he dit, es troba installada en una capella de la Seu; les altres ofereixen poc d'interès; totes tenen capelles agregades lateralment. La de Sant Sadurní és molt millor que el temple; està dedicada a la Madona del Camí. Es de planta de creu grega, estil greco-romà, té una bonica cúpula al bell mig, i un llampant retaule daurat que estatja l'escultura de l'esmentada Madona que rep un culte fervent de la gent dels volts de la ciutat i de tots els ciutadans. La capella dedicada al màrtir patró de la vila, Sant Fermí, és l'anexa a la parròquia de Sant Llorenç, amb la qual comunica per la part de l'Epístola, en el lloc, ont, segons la tradició, s'alçava la casa en què havia nascut el primer sant bisbe de Pamplona, patró de Navarra. La planta i la cúpula són molt consemblants a les que acabem de descriure però l'orde decoratiu és aquí corinti pur. La capella fou inaugurada amb grans festes religioses i profanes l'any 1717, per la diada del sant màrtir i prelat, la imatge del qual cobricela un magnífic templet de marbres de color. El sant bisbe

es presenta vestit amb rics ornaments i rublert de joies de valor. Coronen el templet el grup de les virtuts teologals. L'argent, el bronze i els daurats fins, s'han vessat a dolls per tota la capella on tant les vidrieres—construïdes el segle passat a Londres—com el servei litúrgic són d'una riquesa, art i esquisitat notables. Casulles, capes pluvials, estoles, calzes, copons, sacres, safates, canalobres, tapissos, alfombres, làmpares i aranyes superbes, mostren, amb llur riquesa. nombre i bon gust, l'amor del municipi, dels fills de Pamplona i de tot l'antic regne vers el seu fill gloriós i predilectíssim.

Entre els convents bastits dins la ciutat, cal esmentar el d'Agustines recoletes, que en altre temps tingué una meravellosa col·lecció de tapissos, venuts, malauradament, no fa pas gaire temps a l'estranger; el convent modern de Carmelites descalços; les Saleses, establertes en l'antiga casa anomenada del *Reino* modernitzada luxosament amb una formosa església; les Adoratrius, elegant edifici; les Serves de Maria, i les Domíniques, Ursulines i Josefines dedicades a l'ensenyament.

Els convents de Sant Fermí d'Aldapa, de Pares Missioners del S. C. de Maria, de Sant Ignasi, de Pares Redemptoristes i de Carmelites descalços s'alcen dins la ciutat, com els col·legis dels Escolapis i dels germans Maristes.

Compta la vila amb tres centres d'ensenyament religiós, ço és, el seminari conciliar i episcopal, el Col·legi de Sant Joan Baptista i el fundat pels marquesos de Murillo. El primer és fundació del segle XVIII, i del bisbe Irigoyen; el segon fou bastit com a casal de retir per a sacerdots, per tal de practicar-hi els exercicis espirituals, i l'any 1881, quedà convertit en col·legi de Sant Francesc, com una secció de l'abans dit seminari; i el tercer, sols té de seminari el fet d'estatjar-s'hi dotze seminaristes. Com ja he dit, el fundaren en Joan d'Iturralde i la seva esposa, marquesos de Murillo, l'any 1773, amb tota mena de comoditats i benestars per a dotze estudiants de capellà, el rector, passants i criats, que han d'ésser tots fills o de famílies de la vall de Baztan, i amb preferència més o menys emparentata amb les famílies dels fundadors. El benefici consisteix en deu anys de pensió gratuita en absolut, per a arribar a cantar missa.

Als entorns de la ciutat, s'alcen els millors centres benèfics i també alguns convents d'importància. El primer i més notable és el Manicomi monumental, emplaçat al peu d'Ezcaba, vora Villalba, amb magnífics jardins, horts, passeigs ombrívols, i 25 cossos d'edifici

per als asilats que es comuniquen per amples galeries, la qual cosa permet que els serveis es facin amb relativa comoditat sense eixir a l'aire lliure. Es un establiment exemplar, també, l'Hospital de Barañain, manat bastir per la senyora de Beiztegui, filla adoptiva de Pamplona. Ocupa un àrea de 26.000 metres quadrats, i en ell es troben els darrers avanços d'aquesta mena d'institucions, presos en models dels millors hospitals i clíniques alemanys de tipus modernissim. Consta de dinou pavellons magnífics, separats i units per una mena de servei sanitari com no n'hi hagi de millor en tot el món, apropiat a cada mena de malaltia a què el pavelló està destinat. En els terrats hi ha jardins per assoleiar-se i recrear-se els malalts. Un ferrocarrilet Dacauville fa el servei ràpid i còmodament de l'hospital. Els edificis destinats a direcció, administració, magatzems, taller de robes, cuines, rebost, cotxeres, distribució d'aigües i observacions atmosfèriques, així com l'original església, de pedra, ricament ornamentada, corresponen a la importància de la obra.

El convent de les Canonesses de Sant Pere de Rivas, de la regla de Sant Agustí, conserva en el chor la imatge de la Verge del Riu; el de Caputxins s'emmiralla en l'Arga, i el de les Josefines, és un asil que està bellament emplaçat al bell mig d'un paisatge encisador; com el convent de les franciscanes, establertes des de l'any 1902 a la devesa de Legeairu o Font de la Teula, es una veritable residència sumptuosa.

La vella ciutadella de Pamplona és de forma estrellada; els baluards han anat desapareixent; era una imitació de la famosa d'Anvers.

Dignes són d'esment les cases del Casino Nou, del Banc d'Espanya, de l'Orfeó Pamplonès, del Centre Vasc, magnífic per cert, del Laboratori Municipal; el Crèdit Navarrès; Telèfons Interurbans; Escola de Belles Arts; Alfòndic; Hospital provincial; Palau de Justícia, formosíssim, estrenat el 1898; les magnífiques Escoles municipals; el Gran Hotel Agrícola, a la plaça de Sant Francesc; el palau dels comtes de Guendulain, i l'Escola de Música, hereva de la biblioteca d'en Sarasate.

La molt noble, molt lleal i molt històrica ciutat de Pamplona té els carrers i places ben empedrats, asfaltats o adobats amb macadam, fusta o pedra artificial sota el qual va desenrotllant-se una xarxa sanitària molt ben organitzada, de molta condícia i amb tots els avanços coneguts.

Els voltants de la capital no poden ésser més bells ni encisa-

dors. Rublerts de llocs d'agradós espargiment, pintorescos tots, plens d'arbredes abundoses i agradívols passeigs, d'avingudes d'ombra delitosa que es comuniquen les unes amb les altres, les dels marges de l'Arga per vuit pons de pedra, espargits arreu, molins, caserius agrícoles, finques d'esbargiment de magnífics jardins i parcs, xalets elegants, conreus de tota mena, horts, deveses i prades acaronen els ulls amb la gamma dels verds més jolius, mentre una munió de carreteres van desenrotllant llurs cintes blanques pels quatre costats de l'horitzó ensems que el cer dels carrils brilla al reflex del sol o a l'estela de la lluna i es perden les argentades aspes, les unes al lluny tot endinsant-se al centre de la península, vers Orient les altres, i la resta corrent a cercar les costes cantàbriques.

COMTE DE CARLET

Ribera de Ció

AQUESTA comarca natural està determinada per la conca del seu propi riu, els brancals més alts del qual es formen sota les ondulacions muntanyoses de la veïna Sagarra. En el seu capçal forma un gran circuit que constitueix la Plana de Guissona, regada pels citats brancals. Un cop format, el riu porta la direcció de Llevant a Ponent i corre entre baixes muntanyes que s'encaren en avall de la plana, i formen un congost tancat al Nord per la serra de Montclar, i a Migjorn, per la serra d'Almenara. El riu va a llençar-se al Segre més avall d'Assentiu. Allí termina la comarca.

És una comarca estrictament natural, i per bé que el seu nom i la seva existència estan encarnats en el dir i en el sentir de la gent que la poblen, no estan per res basats en cap fonament històric; és considerada en aquest punt com a terres d'Urgell, comtat al qual pertanyia.

Confronta al N. amb la vall del riu Bregós, mitjançant partió d'aigües; a Llevant i Migjorn, amb la Sagarra, per baixes ondulacions de serres; al SO., amb el Pla d'Urgell, separat per la serra d'Almenara, i a Ponent, amb la ribera del Segre, com veiérem anteriorment en parlar d'aquesta última comarca.

La seva afrontació amb la Sagarra està marcada per un encadenament de noms termenals: Portell, Alfar, Altarriba, Arquells i Tordera, entre altres. També podrien ésser considerats com a termenals els noms de Palou de Sanahuja, Palouet o Palou de Torà i Pallargues, si se'ls considera en el sentit del mot Pal en la seva radical, mot que, com hem vist altres vegades, implica assenyalament de límits, però en la accepció de curs de les aigües.

No té característiques especials. Les seves muntanyes podríem dir que són poc expressives, la llur fesomia és monòtona sense caires de relleu ni particularitats que les especialitzin.

Els conreus són de bona qualitat, en especial en la Plana de Guissona i en la part baixa regada pel canal d'Urgell. La Plana de Guissona és abundosa en fons.

Aquesta comarca no és camp abonat per a l'excursionista muntanyenc i no ofereix, com ja he dit, en la seva naturalesa, remarcables particularitats. Té, en canvi, marcat interès en el que es refereix a monuments i records de passades èpoques.

A més a més d'esglésies tan interessants, entre elles, com les d'Agramunt i Palagalls, criden l'atenció en recórrer la comarca, ruïnes, algunes ben conservades, de castells i antigues fortificacions, que després enumerarem.

Dins la comarca de la Ribera de Ció s'ha de considerar una sub-comarca que és la repetida Plana de Guissona, la qual ocupa la part superior de la vall, en el vessant suaument inclinat de les muntanyes que l'encapçalen, i en terrer tot ell gairebé pla.

Es troben en aquesta sub-comarca deu municipis constituïts per una vila, Guissona, i trenta cinc pobles, a més a més d'altres dos pertanyents a un altre municipi.

Estan repartits en la següent forma:

Guissona, vila d'uns 1700 h., centre comercial de tots els pobles de la Plana. Té força moviment i animació. Els seus mercats setmanals són molt concorreguts com també les diverses fires que celebra. L'aspecte d'antigor de la vila és força interessant. Té bons edificis i cases antigues. Es de notar l'anomenada «Obra Fluvià», construcció interessant del segle XVI, que està sense acabar.

Florejachs, amb els pobles de Gra, Granollers, Palou de Sanahuja, Sant Martí, La Morana i Selvanera. En el terme de Florejachs es troba el renomenat Castell de les Sitges, gran, quadrat, d'arrogant presència, escàs d'obertures i ric en canvi en murs emmarletats i contraforts, i una majestuosa torre de l'homenatge.

Masoteres, amb Palouet o Palou de Torà i Taltahull.

Sant Guim de la Plana, que cal no confondre amb Sant Guim de Sagarra. Té adjunts els pobles de Comabella i Vichfred on hi ha les ruïnes del castell.

Iborra, el terme del qual s'estén en aigües del riu Bregós. En canvi, el poble de La Manresana, encimat en la serra i amb part de terme en aigües del Ció, és considerat com de la Sagarra. Conserva també ruïnes del castell d'Iborra.

Torrefeta, amb Alfar, Bellvehí, Cedó, Llor i Riber. En aquest terme hi ha el castell de Majà i el de Llor.

Torroja, a l'extrem inferior de la plana i al S. E. de la mateixa. Té també un castell.

Prenyanosa, amb Castellnou d'Olugues, Cardosa i Malgrat i Tudela en el límit de la Sagarra. La major part dels noms d'aquests pobles tenen sentit de limitació.

Pallargues, amb Cisteró, Montroig i Palagalls, nom compost de Pal i Galls.

Ossó, amb Bellver, Peraltes, Montfalcó d'Agramunt i Castellnou d'Agramunt.

La resta de la comarca, fora de la plana, en la pròpia vall del Ció, està ocupada per vuit municipis i part d'un altre, descompostos en una vila, Agramunt, i 26 pobles, en la següent forma:

Aranyó, nom termenal, amb Canós, Moller, també nom termenal, Montcortés i La Ratera. Concabella i Hostafranchs d'aquest mateix municipi es troben encara en la plana de Guissona.

Puigvert d'Agramunt.

Oluges, amb Montfalcó Murallat i Santa Fe. Montfalcó Murallat conserva les seves fortificacions i ofereix encara peculiar aspecte d'època medieval.

Figuerosa, amb Altet, Conill i Riudovelles.

Donzell, amb Montclar i Puelles. La casa del senyor de Montclar ostenta encara dues fermes torres.

Montgay, amb Butsenit.

Preixens, amb les Ventoses i Pradell.

Agramunt, amb Mafet, Almenara Alta i Aladrell. Agramunt està bellament assentat prop del riu, en un bonic pla que s'estén entre les serres de Montclar i Almenara. És el cap de la comarca i compta amb uns 2500 h. És població animada i de força tràfec. El seu aspecte és d'antigor, amb grans porxades en els carrers. Posseeix una notable església romànica, la portada de la qual és una bella obra mestra de les més importants de Catalunya.

La Sentiu i Flix, units al municipi de Bellcaire, sense que deixin, per això, de pertànyer a aquesta comarca.

El total d'habitants de la comarca és d'uns 17.000.

Com obra moderna, és de notar la gran foradada del canal d'Urgell, en el terme de Montclar, la qual travessa la serra del propi nom en una extensió de cinc quilòmetres.

En el cim d'Almenara, de 459 metres d'altitud, es destaca el Pilar de Almenara, grossa torre rodona, sense accés exterior, que té l'alçària de 15 metres, amb tot i estar esmotxada en la seva part superior. Des del cim d'Almenara es frueix d'un bell i estens panorama del Pla d'Urgell; i s'albira enllà la Seu vella de Lleyda Prop de la terra hi ha les ruïnes d'una antiga església romànica.

Passa per Agramunt i Montclar la carretera de Tàrrega a Pons i la Seu d'Urgell.

Comunica Agramunt amb Cervera per una carretera que passa per Puigvert i Ossó.

Guissona comunica amb Cervera per una carretera que passa per Torrefeta i Torroja, i amb Biosca, per Massoteres i Taltahull. De Torroja surt un brancal de carretera que va a La Manresana a trobar la carretera de Cervera a Calaf.

Guissona dista de Cervera 14 qms, i Agramunt en dista 22. De Torroja a Calaf hi ha també 22 qms.

Agramunt es comunica amb Balaguer per una carretera de 25 qms. que segueix en avall la Ribera de Ció passant per Pradell, Préixens, Les Ventoses, Butsenit, Mongay i La Sentiu.

No hi ha establerta comunicació directa entre Agramunt i Guissona, si bé està demanat i aprovat un brancal que des del quilòmetre 11 de la carretera de Cervera a Agramunt ha d'anar a Guissona per Sant Martí i La Morana. Del quilòmetre 6 de la pròpia carretera ha de sortir també un brancal a Concabella per Hostafranchs.

Ha de travessar també la comarca un camí veïnal des del quilòmetre 5 de la carretera de Cervera a Torà, que ha d'anar a Sant Guim per Montfalcó, Bergós, Montpalau i Freixanet.

Altres vies rodades interessants, en projecte, són les d'Agramunt a Florejachs i Palou de Sanahuja per anar a trobar la de Guissona a Biosca, i la de Florejachs a Pallargues i Ossó.

† CESAR A. TORRAS

Crònica

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA JULIOL DE 1926

COMISSIÓ DE PUBLICACIONS.—Aquesta Comissió ha quedat constituïda pels senyors Francesc de P. Maspons i Anglasell, Joan Nonell i Febrés, Josep Franch i Mestre, Josep M.ª Batista i Roca i Francesc de P. Blasi i Vallespinosa.

COMISSIÓ DE REFUGIS.—Formen aquesta Comissió els senyors Lluís Estasen i Pla, Enric Ribera i Llorens i Ignasi Canals i Tarrats.

SECCIÓ DE FOTOGRAFIA.—El dia 3 aquesta Secció celebrà l'àpat de comiat que té per costum organitzar cada any després de les tasques del curs. Al restaurant «Pàtria» es reuniren en amigable companyonia bon nombre de socis. Resultà una agradosa festa de germanor.

Noves

XALET DE LA RENCLUSA.—El dia primer de juliol fou obert al públic el Xalet de La Renclusa, el qual prestarà servei, com tots els anys anteriors, fins al dia 30 de setembre vinent. El servei ha estat confiat enguany a la senyora Trinitat Cisneros, vídua d'en Josep Sayó.

XALET D'ULL DE TER.—Seguint el costum establert en els anys anteriors, el dia 15 de juliol fou obert el xalet d'Ull de Ter, el qual prestarà servei durant tot l'estiu fins al dia 15 de setembre vinent. El servei va a càrrec del senyor Joan Orriols.

RELACIONS EXTERIORS.—Posat d'acord el Club Alpí Francès i el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA han establert, d'ara endavant, la reciprocitat de reducció de preus per als socis d'ambdues entitats que utilitzin els xalets-refugis d'Espingo, La Renclusa i La Molina.

VISITA.—El dia 4 de juliol, visità el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA un bon nombre de socis de la secció de folklore de la societat esportiva benèfica «La Flora», d'aquesta ciutat. Foren, com de costum, atentament rebuts pel vocal-bibliotecari senyor Josep Franch, el qual, amb l'amabilitat que el caracteritza, els féu una breu esplicació de l'organització de l'entitat i els mostrà els diversos departaments de la casa, especialment, el museu de paleontologia, l'arxiu fotogràfic i la Biblioteca. Tot meresqué la general lloança per part dels visitants, els quals quedaren altament complaguts de la visita.

Bibliografia

EDUARD FONTSERÈ—*Atlas Elemental de Núvols.*—Un vol. en 4.rt, de 50 pp. i 32 planxes, (text català i text francès).—Barcelona, Editorial Gustau Gili, 1925.

L'atenció creixent que dedica a l'estudi dels núvols la Meteorologia moderna, trobà prompte repercussió en nostre país, sempre disposat a sumar-se al moviment científic mundial, amb la creació dels Estudis de Nefologia Catalana que instituí la Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vídua Romaguera per iniciativa d'en Rafael Patxot, un dels primers conreadors de la meteorologia catalana. L'obra realitzada en poc temps per la Fundació, omplí les sales del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA pels mesos de maig i juny del passat any i ens honorarem sentint l'autoritzada paraula del professor Fontserè, director de la institució, en la conferència que serví d'inaugural a aquella exposició de fotografies de núvols.

Fruit esplendent de la benemèrita Fundació és l'*Atlas Elemental de Núvols, publicat a utilitat dels observadors de la Xarxa Meteorológica Catalana,* que ve a dotar-los d'un instrument precíos per a la difícil tasca de classificar els núvols, establint la simplificació de grups i denominacions compatibles, però, amb el rigorisme de la nomenclatura científica internacional.

Encapçala aquesta publicació un pròleg del general E. Delcambre, president de la Comissió Internacional per l'Estudi dels Núvols, seguit de clares i precises nocions teòriques que sobre la condensació del vapor aguós exposa el doctor Fontserè. En elles

s'aferma la utilitat que la moderna meteorologia treu de la observació dels núvols en llurs complexes formes, per a deduir-ne les variacions del temps. Les causes de formació dels núvols hi són descrites clarament amb nombrosos gràfics i en 15 figures representatives dels tipus principals.

L'*Atlas* propiament dit, el formen trenta dues làmines fora text, que amb impecables condicions de gravat i de tiratge, reprodueixen una selecció, on tenen representació totes les formacions típiques de les fotografies que formen l'arxiu de la Fundació Rabell per l'estudi de la Nefologia Catalana.

La circumstància de reproduir exclusivament tipus de núvols sense la divagació que representa mostrar els que són propis d'altres climes, fa que aquesta obra sintètica sigui doblement apreciable per als observadors de Catalunya, que tindran en ella una guia imprescindible per la seva tasca de collaboració a la Meteorologia Catalana.

Voldríem afegir uns mots de lloança als senyors Patxot i Fontserè, personalitats tan identificades amb el CENTRE, que han portat a la realitat semblant obra, però per damunt del que podríem dir, està el fet tangible de la seva trascendència científica que honora la nostra terra.

J. F.

R. CARRERAS I VALLS.—*Al Marge del Sahara.*—Un vol. en octau, 156 pp., illustrat amb aquarelles de M. Carreras i Dexeus.—Barcelona, Kora, S. A., 1926.

Sia benvingut aquest llibre al nostre incipient catàleg d'obres d'excursionisme exòtic. El senyor Carreras hi esmerçà quatre mesos en recórrer aquelles encontrades verges, malgrat els ferrocarrils i vies fluvials, gaudint de tot el seu encís salvatge, contrastat aleshores amb l'ambient d'intranquilitat, que en el món civilitzat promovia la gran guerra en tot el seu esclat. Aparentment, aquest llibre és ben diferent del que mostra ésser un cop es llegeix amb detenció. La presentació, exornada de poesies, aquarelles, notes, mapes, etc.. ens fan l'efecte de trobar-nos enfront d'una obra de pretensions, i és tot el contrari. En llegir el llibre ens sembla assistir a una *causerie* agradable més que a una explicació estampada. Les descripcions són purament personals, i fins massa ingènues, doncs els manca la malícia que en altres llibres escrits per gent més bregada dóna una valor més gran a les coses que dites senzi-

llament semblen no tenir-ne tant. Hi ha dades molt interessants, sobretot al final del llibre i en la secció de notes, mostrant molt clarament les divisions etnogràfiques dels pobladors del Senegal i Gàmbia. Els versos, si ho fossin, ajudarien a donar major ambient als quadros descrits en la prosa: aquell a qui no li agradin en pot prescindir i seguir les explicacions independentment. Tampoc trobem que facin cap manca les aquarelles, que ens fan l'efecte de ser fetes de memória. El mapa hi està molt ben posat. A veure si amb l'exemple del senyor Carreras són més, els que s'animen a dotar de més llibres aquesta branca tant escassa de l'excursionisme exòtic, que en altres països té tant de desenrotllament.

A.

Biblioteca

REVISTES INGRESSADES ÚLTIMAMENT. — Sumaris resumits.

LA ZUDA

Solé, Pbro., Eduardo.—*El Testamento Sacramental.*—1926-3.

La magna labor de los P. P. del Observatorio del Ebro.—Conferencias del P. Puig.—1926-6.

Puig S. J., Ignacio.—*El Observatorio del Ebro y el estudio de la electricidad atmosférica.*—1926-31.

BUTLLETÍ DEL CLUB PIRENENC

Cardús, S.—*La Quadra de Vallparadís.*—1926-74.

Soler i Palet, J.—*El Rei Ferran protegeix la vila de Terrassa de la ira de Jofre de Sentmanat.*—1926-79.

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LULIANA

Llabrés Bernal, Juan.—*Noticias para la Historia de la imprenta en Mallorca. (Siglo XVIII).*—1926-10.

Fajarnés, Enrique.—*Protesta de los Jurados contra los Dominicos por negarse a predicar en la fiesta del Beato R. Llull. 1713.*—1926-11.

Pons i Marquès, Joan.—*Don Joan Alcover.*—1926-17.

Forteza, Guillem.—*Humanisació i Deshumanisació de l'Art.*—1926-20.

Fajarnés, Enrique.—*La Zeca de Mallorca en 1512.*—1926-35.

BOLETÍN DE LA SOCIEDAD ESPAÑOLA DE EXCURSIONES

Beroqui, Pedro.—*Tiziano en el Museo del Prado (continuación).*—1926-73.

Lozoya, El Marqués de.—*Algunas notas sobre plateros segovianos del siglo XVI.*—1926-92.

Pérez-Minguez, Fidel.—*Villacastín. Notas de un peregrino.*—1926-104.

Carriazo, Juan de M.—*La Atalaya de Tiscar y el Infante don Enrique.*—1926-116.

NOVES ADQUISICIONS

MARTEL, E. A.—*La Contamination Géologique des Eaux Souterraines.*—París, 1925.

MARTEL, E. A.—*Padirac Historique et Description Sommaire.*—Saint-Céré, 1925.

MARTEL, E. A.—*Les Récentes Explorations Souterraines (1914-1923).*—París, 1924.

SCHRADER, FRANZ.—*Les Pyrénées.*—Chartres, 1925.

BRITISH MUSEUM (NATURAL HISTORY).—*Guide to the Fossil Plants in the Department.....*—London, 1925.

MAURETTE, F.—*Pour comprendre les Monuments de la France.*—París, 1922.

VOGEL, EBERHARD.—*Diccionari Portatil de les Llengues Catalana i Alemanya. P. I i II.*—Madrid, 1911.

RUBIÓ I TUDURI, N. M.—*Caceres a l'Africa Tropical.*—Barcelona, 1926.

Montserrat.—(Recull de Fotografies.—A. Zerkowitz).—[Barcelona] [1925].

Club de Exploraciones de México, Excursiones del.—México, 1925.

PACH, PERE.—*El Bisbat de Roda.*—Barcelona, 1925.

ROKSETH, PIERRE.—*Terminologie de la Culture des Céréales a Majorque.*—Barcelona, 1923.

WAGNER, MAX-LEOPOLD.—*Notes Lingüístiques sur l'Argot Barcelonais.*—Barcelona, 1924.